

Sprog i Norden

Titel: Om de nyaste nyorden i finskan
Forfatter: Päivi Rintala
Kilde: Sprog i Norden, 1988, s. 46-55
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om de nyaste nyorden i finskan

Av Päivi Rintala

Som känt har utvecklingen av finskans ordförråd ända från början av 1800-talet styrts enligt klart puristiska principer. Jag skall här bara i korthet hänvisa till de grunder för dessa principer, som Elias Lönnrot i mitten av 1800-talet framlade i flera av sina skrifter. Vi har nämligen till dags dato hållit oss till den linje, som Elias Lönnrot drog upp, och grunderna är också väsentligt sett desamma. Lönnrot var ingen sträng purist, utan han beviljade gärna hemortsrätt åt sådana internationella ord som redan hade vunnit insteg i språket (t.ex. *akademia, historia, kemia, konsistori, linja, protokolla, testamentti*). Språkets egenartade struktur, som avviker från de indoeuropeiska språkens, utgör dock ett hinder för ett vidsträckt införlivande av lånord. Också i de språk i vilka ord från grekiskan och latinet bättre anpassar sig är dessa ord ägnade att göra språket svårt att använda och förstå för de lågutbildade. Sålunda borde man alltså sträva efter att klara sig med hjälp av språkets egna uttrycksmedel i synnerhet på sådana kunskapsområden som kan erbjuda gemene man något. På så sätt blir skriftspråket hela folkets egendom (t.ex. 1858: 73–77).

Lönnrot själv berikade språket genom att skapa både avledning och sammansatta ord i hundratal. Var och en som i mitten av 1800-talet skrev på finska inom andra områden än religion och basnäringar måste vara sin egen ordsnickare. Både Lönnrot och några av hans samtida begrundade också principerna för ordskapandet. Synnerligen klart formulerades de inom föreningen Kotikielen Seura ("föreningen för hemspråket") på 1870-talet. Bland annat kom man överens om att både sammansättningar och avledningar av ord vid behov skulle användas, och inte ensidigt bara det ena ordbildningssättet. Det ansågs vara av största vikt att bevara och ta i bruk de ord som redan fanns i språket. Nyskapandet av ord skall ske "enligt språkets lagar". (Se vidare Paunonen 1976: 357.)

Dessa ca 100 år gamla principer har styrt utvecklingen av finskans ordförråd. En mängd ord ur folkspråket har i skriftspråket fått en ny uppgift. Man har vid utvecklingen av allmänspråket försökt undvika direkta lån från andra språk. Däremot har man för kultur- och samhällslivets behov skapat ord genom sammansättning och avledning av det egna språkets element. Skapande av helt konstgjorda ordstammar har inte haft någon större betydelse i något skede av det finska språkets utveckling. Som en enstaka kuriositet kan jag nämna benämningen på elektricitet, *sähkö*, som är en konstgjord stam. Visserligen har den – också enligt sin upphovsman Samuel Roos – ett etymologiskt samband med den onomatopoetiska *säh*-ordgruppen (*sähistä* 'väsa', *sähätää* 'fräsa', *sähäkkä* 'rivig'). Det är dock att märka att nyorden i allmänhet har skapats som motsvarigheter till vissa ord i andra språk. I synnerhet av de sammansatta substantiven är en avsevärd del översättningslån också till sin formella struktur: de har bildats genom "översättning" av det främmande språkets sammansatta ord. Också om den formella strukturen skulle avvika från förebildsordets struktur, är huvuddelen av skriftspråkets nyord åtminstone betydelselån. Då jag i det följande behandlar den senaste tidens nyord, avskiljer jag inte översättnings- och betydelselån till en egen grupp. De finns med i olika grupper.

Min översikt har två egentliga källor: Uudissanasto 80 (Nyordlistan 80) och en excerptsamling som Aarre Huhtala gjort över nyord som dykt upp i tidningsspråket under detta årtionde (1982–1987). Samlingen är deponerad på finska språkbyrån. Uudissanasto 80 innehåller nyord från 1960- och 1970-talet: ord som vunnit insteg efter att Nykysuomen sanakirja (Nufinsk ordbok) utkom, men före år 1980. Antalet uppslagsord i den är ca 6 000. Orden är utvalda ungefär enligt samma principer som för andra nyligen i Norden utkomna ordböcker över nyord. För boken har i synnerhet utvalts ord som en vanlig tidningsläsare, radiolyssnare och TV-tittare stöter på. De olika ämnesområdenas storlek står i proportion till områdenas anknytning till det dagliga livet. Också en del vanligare uttryck och slangord har tagits med i boken. Av nya främmande ord har endast de vanligaste tagits med. I Aarre Huhtalas excerpts, som jag använt, finns ca 600 nyord.

Jag skall koncentrera mig på de vanligaste ordbildningstyperna: lån, förändring av betydelse, sammansättning och avledning.

1. Lån

Risto Haarala har i några artiklar (1979, 1981) behandlat låneelementens andel i Uudissanasto 80. Enligt hans beräkningar innehåller ca 23 % av uppslagsorden i Uudissanasto 80 låneelement. Håri ingår då både citatord och andra främmande ord samt låneelement som förekommer i sammansättning (t.ex. *mini-*). Andelen citatord är mycket liten, bara knappt tre procent. Källspråket är för det mesta engelska, och citatlånen koncentrerar sig till vissa ämnesområden; popmusik, kosmetik, idrott osv. Citatlån från detta årtionde är t.ex. *aerobic*, *break dance*, *dragshow*, *freestyle* och tyvärr också *burn out*. De aktuella citatorden i tidningsspråket just nu härstammar dock inte från Förenta Staterna utan från motsatt väderstreck: *glasnost* och *perestroika*. Också den finländska dieten har fått ett tillskott av *kebab*.

Andelen andra främmande ord eller lån som anpassats till finskans ortografi är ungefär sju gånger större. Den är ca 20 % av uppslagsorden. En tydligt urskiljbar grupp bland dem bildar de internationella facktermerna och kulturorden, som grundar sig på latinet eller grekiskan. Till de nyaste av dem hör t.ex. benämningarna på olika terapier (*aroma-*, *logo-*, *primaali-*, *realiteettiterapia*, *suggestopedia*). Denna typ av ord inlemmas naturligtvis i större mängd i fackspråken på många områden än i allmänspråket.

I Finland har man inte ställt sig negativ till att förled av latinsk eller grekisk härkomst i sammansatta ord kombineras med inhemska slutleder. Vi har i dag t.ex. *Posti-* ja *telelaitos* och en mängd sammansatta ord börjande på *tele-* (t.ex. *telealue* 'teleområde', *teleasentaja* 'telemontör', *telekuva* 'telebild', *telekopiointi* 'telekopiering', *teleneuvottelu* 'telekonferens', *teletietopalvelu* 'teledata'). Andra sammansättningsled av utländsk härkomst som ofta förekommer bland de nyaste nyorden är t.ex. *bio-*, *eko-*, *euro-*, *mikro-*, *mini-*, *super-*.

Också många internationella initialord har funnit sin väg till finskan. Sjukdomen och dess upphov är också på finska *aids* (som kan skrivas antingen med små eller stora bokstäver) och *HI-virus*. Sjukdomen kan dock i allmänspråket också ha ett namn som beskriver dess natur, *immuunikato* ('immunförlust'). Också i fin-

skan har man accepterat bruket av initialordet *laser* och en mängd förkortningar av engelskt ursprung, såsom *MBD*, *PCB*, *PET-kamera*. En ung urban karriärist kallas i det moderna finska vardagsspråket för *juppi* (enligt finskans fonotax).

Låneverb godtas i det vardagliga talspråket och t.ex. i yrkeslang, men i synnerligen liten omfattning i allmänspråket. En av mina elever undersökte i sitt övningsarbete anglicismer i en populär ungdomstidning och plockade ur denna källa över tio låneverb av engelsk härkomst (i många fall dock invandrade via svenskan): *breikata* 'to break', *buukata* 'to book', *digata* 'to dig', *hengata* 'to hang around', *jammata* 'to jam', *meikata* 'to make up', *miksata* 'to mix', *missata* 'to miss', *rokata* 'to rock', *startata* 'to start', *treenata* 'to train', *tsekata* 'to check' (Myllymäki 1985). Av dessa förekommer *startata* och *treenata* redan i Nykysuomen sanakirja. *Buukata*, *jammata*, *miksata* och *tsekata* har tagits med i Uudissanasto 80, alla med beteckningen vardagligt språk. De övriga (hälften av alla) har inte alls inkluderats i allmänspråkliga ordböcker, varför det är skäl att anse dem vara närmast slangord. Gemensamt för alla dessa låneverb är en enhetlig morfologisk anpassning: låneverben anpassar sig till en viss strukturtyp. Härvid får de en vokalstam med *AA* och en konsonantstam som slutar på *At* (t.ex. *treenata* : *treenaan* : *treenatkoon*).

2. Gammalt ord, ny betydelse

Att man enkom ger en ny betydelse åt ett gammalt ord är inte vanligt i allmänspråket. Enstaka exempel kan dock nämnas, t.ex. det numera helt etablerade *juontaja* som betyder 'speaker': verbet *juontaa* och det därav härledda nomen agentis *juontaja* hör till den folkliga skogsarbetarterminologin. Substantivet *ruhje* har sedan gammalt betytt en skada av en viss typ, i allmänhet orsakad av en stöt. Ordet har medvetet överförts till geologins språk i betydelsen 'krosszon bildad genom rörelser i berggrunden'.

Spontana förändringar i betydelsen sker naturligtvis alltid. En ganska betydande grupp utgör de engelska betydelselånen. Mångtydigheten hos motsvarande engelska ord har tydligt inverkat på t.ex. bruket av vissa verb. Verbet *leikata* 'skära' har i likhet med engelskans verb 'cut' börjat användas också i betydel-

sen 'minska, inskränka'. Numera skär man t.ex. ned kostnader, skatter eller sociala förmåner också på finska. På motsvarande sätt har verbet *jäädyttää* 'frysa' fått den nya betydelsen 'förbjuda, stoppa; fastställa på bestämd nivå' (t.ex. priser eller löner) (jfr engelskans *freeze*), och verbet *romuttaa* 'skrota' har fått betydelsen 'förkasta som oduglig' (t.ex. en plan; jfr engelskans *scrap*). Det gamla transitiva verbet *myydä* 'sälja' ser man nuförtiden användas också i den intransitiva betydelsen 'gå åt, vara säljbar' (jfr engelskans *sell*). Bland nomina passar som exempel *päänsärky* 'huvudvärk', som man i vardagligt tal hör användas i bemärkelsen 'bekymmer, problem': "Se on sinun päänsärkysi" ("Det är din huvudvärk"; jfr. engelskans *headache*). Också bruket av vissa främmande ord som härstammar från de klassiska språken har under de senaste åren förändrats eller utvidgats under inflytande av engelskan (t.ex. *abstrakti*, *karisma*, *klinikka*). Till och med bruket av ordet *filosofia* tenderar att utvidgas. (Se vidare om engelska betydelselån Pulkkinen 1984: 3–6.)

3. Sammansatta ord

Bildningen av sammansatta ord i finskan har varit och är fortfarande produktiv. Ungefär 65 % av uppslagsorden i Nykysuomen sanakirja är sammansatta ord, enligt Pauli Saukkonen. Av dessa är en överväldigande majoritet eller ca 89 % sammansatta substantiv. (Saukkonen 1973: 338). Också den nyaste ordproduktionen har givit ordförrådet speciellt rikligt med sammansatta ord. På basis av beräkningar som utförts av en av mina elever är ca 68 % av uppslagsorden i Uudissanasto 80 sammansatta ord, varav de sammansatta substantiven utgör 95 % (Immonen 1981). Samma tendens ser ut att fortsätta.

I finskan kan man även spontant bilda sammansatta nomina av många strukturtyper. Tillfälliga sammansättningar är populära speciellt i de texttyper där man strävar efter en kort och koncis framställning, exempelvis i reklam- och rubrikspråk. Följande plock ur dagstidningarnas annonser år 1983 är gjorda av en studerande (Riihelä 1983): *vauhtiväri* 'fartfärg', *talvikasvot* 'vinteransikte', *vauvaviikko* 'babyvecka', *porsaspäivät* 'grisdagar', *lauantaishokki* 'lördagschock', *suksipommi* 'skidbomb'. Tillfälliga

sammansättningar kan också ha många delar, såsom *monikäyttötavaratila* 'all round bagageutrymme', *yleismallipuolipeite* 'halvtäckande bilöverdrag för flera modeller' och *kokojyvävoileipäkorppu* 'fullkornssmörgåsskorpa'. Sådana sammansättningar är syntaktiska bildningar som det inte ens är meningen att bevara i språkets lexikon.

Tillfälliga sammansättningar, liksom andra syntaktiska bildningar, kan naturligtvis lexikaliseras. En lexikalisering av en tillfällig sammansättning kunde vara *kuutamourakointi* (jag har åtminstone inte observerat någon förebild för uttrycket i andra språk). Uttrycket är i dag mycket allmänt och betyder entreprenadarbete på småhus el.dyl. utan skattemyndigheternas vetskap. Ordagrant betyder det entreprenadarbete i månsken, eftersom dess led är substantiv som betyder 'månsken' och 'entreprenadarbete'. En spontant bildad sammansättning kunde också *köyhyysloukku* vara. Det används i synnerhet om barnfamiljernas situation, där samhällets stöd minskar vid ökande inkomst. Det består av substantiv som betyder 'fattigdom' och 'fälla'.

En stor del av de nya lexikala sammansatta substantiven utgör benämningar på de nya begrepp, som har tillkommit genom den moderna utvecklingen inom tekniken, trafiken, skolväsendet och olika vetenskapsområden. Som exempel må nämnas nyord från detta årtionde med anknytning till bilar och trafik: *asukaspysäköinti* 'boendeparkering', *katumaksu* 'gatuavgift', *kiihdytysajo* 'drag race', *pihakatu* 'gårdsgata', *rikesakko* 'ordningsbot' och *seutulippu* 'regionbiljett'.

Utvecklingen av vetenskaperna och tekniken är universell, och förändringarna i samhällssituationen är ofta åtminstone nordiska. Sålunda är ord, som skapas i finskan, oftast benämningar på redan existerande begrepp, som redan har fått sina benämningar på något språk. Förebilderna styr ordskapandet mer eller mindre. Den nuvarande skolterminologin t.ex. är översatt tämligen ordagrant från svenskan: *peruskoulu* 'grundskola', *ala-aste* 'lågstadium', *yläaste* 'högstadium' osv. Också t.ex. i vård- och socialområdets terminologi finns många direkta översättningslån från svenskan. Som källa för översättningslånen fungerar utom de nordiska språken framför allt engelskan. Exempel på ordagranna översättningslån är bl.a. *aivovuoto* 'brain drain', *hyvinvointivaltio* 'welfare state', *kehonrakennus* 'body building', *luottokortti* 'credit

card'. Översättningar som till sin språkliga form ligger längre bort från sin förebild är t.ex. *vierihoito* 'rooming in' (ordagrant på svenska 'bredvidvård') och *saattohoito* 'terminal care, hospice' (ordagrant 'följevård').

I inledningarna till den svenska och den norska ordboken över nyord uppmärksammas den senaste tidens ökning av sammansatta verb med nominalförled. Detsamma kan konstateras också i finskan. Finskan har ju traditionellt haft få sammansatta verb. I Nykysuomen sanakirja utgör de enligt Saukkonen bara ca 0,3 % av det totala antalet sammansatta ord (1973: 338). I Uudissanasto 80 utgör de ca 2 % av de sammansatta orden, och deras antal ökar i rask takt. Toini Rahtu har undersökt sammansatta verb i nufinskan, och i hennes material finns nära 1 500 sådana. Visserligen förekommer en del av dem bara i participform, och en del utgör helt tillfälliga bildningar skapade av t.ex. reklamfolk och kåsörer. En del av de sammansatta verben är normala avledning- ar av sammansatta substantiv eller adjektiv, t.ex. *valokuva* 'fotografi' > *valokuvata* 'fotografera', *nykyaikainen* 'modern' > *nykyaikaistaa* 'modernisera'. En betydande del (åtminstone en tredjedel) är retrograda avledningar, som man också i Norge och Sverige har fäst uppmärksamhet vid. De bildas vanligen på följande sätt: av ett verb (t.ex. *äänestää* 'rösta') har man avlett ett substantiv (*äänestys* 'röstning'); det har fått en bestämning var- med det bildar ett sammansatt ord (*ennakkoäänestys* 'förhands- röstning'), och jämsides har bildats ett verb som ett slags grund- ord (*ennakkoäänestää* 'förhandsrösta'). På senare tid har typen sammansatta verb med nominalförled blivit så hemvan, att dessa i viss mån har bildats också utan stöd av något som helst substantiv (Rahtu ger som exempel på tillfälliga sammansättningar *pikkusie- mailla* 'småsmutta', *teennäisitkeä* 'gråta krokodiltårar'). (Se vida- re Rahtu 1984.)

Den finska språkvården har av hävd ställt sig negativ till verb som till sitt bildningssätt är retrograda. De har ansetts vara bildade enligt främmande modell och de borde undvikas åtmins- tone i allmänspråket. Men inom tekniskt fackspråk har dessa bildningar inte längre under de senaste årtiondena rönt motstånd. För tillfället följer man närmast läget för att se hur nyttiga eller nödvändiga de visar sig vara i andra texttyper där en kort och koncis framställning är eftersträvanvärd.

4. Avledningar

Avledningar med hjälp av suffix är i finskan vid sidan av sammansättningar viktiga, produktiva ordbildningstyper. I det nyaste lexikala ordförrådet är dock avledningarna i minoritet jämfört med sammansättningarna. Som tidigare anförts är andelen lånord i Uudissanasto 80 ca 23 % och andelen sammansatta ord ca 68 %. Eftersom övriga ordbildningstyper är mindre vanliga, utgör andelen avledningar nästan hela återstoden eller ca 9 %. Detta procenttal är dock något för litet bl.a. för att sammansatta ord innehållande främmande element har räknats med både bland främmande ord och sammansatta ord. Dessutom är också avledningar av sammansatta ord med bland de sammansatta orden. Endast i andelen sammansatta ord har inräknats de talrika sammansättningar, vilkas delar utgörs av avledningar som redan existerat i språket (t.ex. *kuutamourakointi*).

Av de nya avledningarna är huvuddelen deverbala substantiv. De största grupperna utgörs av benämningar på olika redskap och produkter.

De flesta deverbala redskapsbenämningarna har avletts med avledningsändelsen *in* (stam *ime*), t.ex. *ajastin* 'tidur' (<*ajastaa* 'tidsinställa'), *lannoitin* 'gödselspridare' (<*lannoittaa* 'gödsla'), *sadetin* 'vattenspridare' (<*sadettaa* 'överspruta') (om avledningstypen se Länsimäki 1987). Benämningar på invecklade, "självfungerande" apparater har i någon mån också avletts med avledningsändelsen (*U*)*ri*, t.ex. *kuormuri* 'lastare' (<*kuormata* 'lasta'). I avledningar som avser 'ämne som används som medel' har man strävat efter att etablera avledningsändelsen *e^x* (stam *ee*), t.ex. *kuorrute* 'glasyr' (<*kuorruttaa* 'glasera'), *laimenne* 'utspädningsmedel' (<*laimentaa* 'utspäda'), *liukaste* 'glidmedel' (<*liukastaa* 'göra hal'). Det är att märka att man i finskan strävar efter att uppehålla den formella skillnaden mellan avledningar som avser redskap och agent. Därför rekommenderas i allmänhet inte avledningsändelsen *ja* för benämningar på redskap.

Avledningsändelsen *e^x* är polysemisk, och med hjälp av den har man också på senare tid bildat benämningar på resultat av verksamhet, t.ex. *kaiverre* 'graverat mönster' (<*kaivertaa* 'gravera'), *kooste* 'sammansättning, collage' (<*koostaa* 'sammansätta'). *e^x* hör till de senaste årtiondenas modeavledningsändelser.

Utgående från avledningsändelsen *e^x* har för deverbala adjektiv bildats avledningsändelsen *einen* (*ee + inen*). Den har dock blivit självständig, så att den kan fogas till verbet också då motsvarande *e^x*-avledning inte är i bruk. Till användningen av denna avledningsändelse hör alltid också komposition. De ord som bildas är samprodukter av derivation och komposition, både morfologiskt och semantiskt sett invecklade skapelser. T.ex. *vesiohenteinen* 'som förtunnas med vatten' (t.ex. målarfärg) (< *ohentaa* 'förtunna'), *jatkuvalämmitteinen* 'som uppvärms kontinuerligt' (används om en bastuugn, som uppvärms hela tiden medan man badar bastu; motsats *kertälämmitteinen*) (< *lämmittää* 'uppvärma'). Trots sin komplexitet används denna avledningstyp numera synnerligen flitigt.

Den mest omfattande gruppen av nya verbavledningar ser ut att bildas av de verb som slutar på *stU* och betyder 'att ingå i något tillstånd', t.ex. *konttoristua* 'kontoriseras' (< *konttori* 'kontor'), *laitostua* 'institutionaliseras' (< *laitos* 'institution').

Litteratur

Tryckta källor

- Haarala, Risto 1979: Uudissanojemme vierasperäisistä aineksista. – Virittäjä. Helsinki.
- 1981: Främmande element i finska nyord. – Språk i Norden 1981. Lund.
- Länsimäki, Maija: Suomen verbikantaiset *in:ime*-johdokset. Mänttä 1987.
- Lönnrot, Elias 1858: Suomalaisia kielenoppi-sanoja. – Suomi 1857. Helsingfors.
- Paunonen, Heikki 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – Virittäjä. Helsinki.
- Pulkkinen, Paavo 1984: Tarpeellista ja turhaa lainatavaraa. – Kielikello. Helsinki.
- Rahtu, Toini 1984: Suomen nominaalkuiset yhdysverbit. – Virittäjä. Helsinki.
- Saukkonen, Pauli 1973: Suomen kielen yhdys sanojen rakenne. – Mémoires de la Société Finno-ougrienne 150. Helsinki.
- Uudissanasto 80 = Nykysuomen sanakirja: uudissanat. Redigerad av finska språkbyrån vid Forskningscentralen för de inhemska språken. Porvoo 1980.

Otryckta källor

- Huhtala, Aarre: Mitä missä milloin -kirjan uudissanöja. Finska språkbyråen. Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Immonen, Ulla 1981: Yhdysanat Nykysuomen sanakirjan Uudissanasossa. Proseminariearbete. Institutionen för finsk och allmän språkvetsenskap. Åbo universitet.
- Myllymäki, Päivi 1985: Englismit nuortenlehti Suosikin sanastossa. Proseminariearbete. Institutionen för finsk och allmän språkvetsenskap. Åbo universitet.
- Riihelä, Marjukka 1983: Mainoskielen sananmuodostuksesta. Proseminariearbete. Institutionen för finsk och allmän språkvetsenskap. Åbo universitet.